

Az affektív antiszemitizmus okai és dinamikája

Causes and dynamics of affective anti-Semitism

Grajczár István¹ – Örkény Antal² – Csepeli György³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.17169>

Beérkezés: 2025.09.17

Átdolgozott változat beérkezése: 2025.04.20

Elfogadás: 2025.04.23

Összefoglaló: A cikkben 2023 októberében ezerfős országos reprezentatív mintán személyes megkereséssel végzett kérdőíves kutatásunk alapján vizsgáltuk a magyar felnőtt lakosság zsidókkal kapcsolatos pozitív és negatív érzésvilágának mentális térképét. Azt találtuk, hogy az affektív antiszemitizmushoz vagy annak ellentétéhez, a zsidókkal való rokonszenvhez vezető út döntő állomása, hogy a válaszadók lehetségesnek vagy lehetetlennek tartják-e a zsidók és nem zsidók megkülönböztethetőségét. A filozemiták a zsidókat és a nem zsidókat megkülönböztethetetlennek tartják, szemben az antiszemitákkal, akik ezt tagadják. A filozemiták zsidók iránti rokonszenvéhez vezető út állomásai az önkritikus emlékezetpolitika, a zsidók és nem zsidók közötti konfliktus elutasítása és annak tagadása, hogy a zsidók lojálisabbak lennének Izraelhez, mint Magyarországhoz. A zsidókkal szembeni ellenszenvhez (az affektív antiszemitizmushoz) az antiszemitizmus minden egyéb dimenzióján keresztül vezet az út, amelynek döntő állomása a zsidók Magyarország iránti lojalitásának kétségbevonása. A zsidók érzelmi alapú elutasítása azonban közvetlenül nem kapcsolódik sem az elsődleges, kognitív antiszemitizmushoz, sem a holokauszttel jelentőségét lebecsülő másodlagos antiszemitizmushoz: a zsidókhoz való negatív érzelmi viszony feltétele a kirekesztő antiszemitizmus tételeinek elfogadása.

Kulcsszavak: antiszemitizmus, mentális térkép, útmodell, affektív dimenzió

Abstract: In this article, we conducted a questionnaire survey in October 2023 on a nationally representative sample of 1000 people, using a personal interview to investigate the mental map of the Hungarian adult population's positive and negative feelings towards Jews. We found that a crucial stage on the path to affective anti-Semitism/its opposite, sympathy with Jews, is whether respondents consider it possible or impossible to distinguish Jews from non-Jews. Philo-Semites consider Jews and non-Jews indistinguishable, as opposed to anti-Semites who deny it. Stages on the philo-Semites' path of sympathy for Jews include a self-critical politics of memory, a rejection of conflict between Jews and non-Jews, and a denial that Jews are more loyal to Israel than to Hungary. The path to antipathy towards Jews (affective anti-Semitism) leads through all the other dimensions of anti-Semitism, based on despairing of the Jews loyalty to Hungary. The emotional rejection of Jews, however, is not directly linked to either

¹ Milton Friedman Egyetem, e-mail: grajczjar@gmail.com

² ELTE TáTK, e-mail: orkeny.antal@tat.k.elte.hu

³ ELTE TáTK, e-mail: csepeli.gyorgy@tat.k.elte.hu

primary, cognitive anti-Semitism or to secondary anti-Semitism, which downplays the significance of the Holocaust: the acceptance of the tenets of exclusionary antisemitism is a prerequisite for holding negative emotional attitudes toward Jews.

Keywords: anti-Semitism, mental map, path analysis, affective dimension

Bevezetés

2023 októberében a Hamász terrrorszervezet támadást indított Izrael ellen, amely során rakétákkal és fegyveres erőkkel csapott le az ország különböző pontjaira, különösen a Gáza-övezet közelében lévő településekre. A támadásban több mint ezer izraeli vesztette életét, sokan megsebesültek, civilek százait ejtették túsul és hurcolták el.

A támadásra válaszul Izrael nagyszabású katonai műveleteket hajtott végre a Gáza-övezetben. Az izraeli légierő célzott csapásokat mért a Hamász infrastruktúrájára, fegyverraktáira és vezetőire. A konfliktus gyorsan eszkalálódott, és heves harcok bontakoztak ki mindkét oldalon. Az izraeli hadsereg szárazföldi hadműveleteket is indított, hogy felszámolja a Hamász által kiépített alagútrendszert és más katonai célpontokat. Ugyanakkor a nemzetközi közösség részéről az izraeli kormányt és a hadműveleteket súlyos kritikák érték, többek között a közel 40 ezer civil áldozat és a Gáza-övezetben kialakult humanitárius katasztrófa miatt.

A konfliktus nemcsak a Közel-Keletet érintette, hanem világszerte hatással volt a politikai és társadalmi helyzetre. Számos országban tüntetések kezdődtek, amelyek gyakran erőszakossá váltak. Az antiszemita megnyilvánulások száma világszerte megnövekedett. Több országban komoly incidensek történtek nagymúltú egyetemek campusain zsidó származású diákok rovására, számos városban zsidó közösségek elleni támadások és vandalizmus történt, a zsidó intézmények sok helyen kénytelenek voltak szigorítani a biztonsági intézkedéseiket.

Jelen írásunkhoz a fenti események szolgáltattak apropót. Vizsgálatunkban egy közvetlenül 2023. október 7. után Magyarországon felvett, nemre, korra, iskolázottságra, településméretre és régióra reprezentatív, ezerfős országos antiszemitizmus-kérdőív segítségével⁴ a zsidók érzelmi alapú elutasítását, azaz az affektív antiszemitizmus okait járjuk körül. Kutatásunk célja tehát az, hogy feltárja az affektív antiszemitizmus kapcsolatát az antiszemitizmus egyéb dimenzióival, szociodemográfiai tényezőkkel, szociálpszichológiai driverekkel és attitűdökkel.⁵

Az affektív antiszemitizmus vizsgálata a jelen helyzetben különösen fontos és aktuális, mivel az érzelmi alapú elutasítás gyakran mélyebben és tartósabban hat,

4 A kutatás a Tett és Védelem Alapítvány támogatásával történt, az empirikus adatfelvételt pedig a Závecz Research Piac és Társadalomkutató Intézet végezte.

5 Az adatfelvétel időtartama (egy hét) túl rövid volt ahhoz, hogy az éppen kitört szimhát Tóra-háborúra történő reakciókat is vizsgálhassuk. A következő év márciusában végeztünk egy kutatást, melynek során azt tapasztaltuk, hogy a háborús hírek érdeklődésben nem befolyásolták a zsidókkal szembeni konzisztens negatív vagy pozitív beállítódások arányát, de a háború hatására annál inkább változtak a különböző mértékben inkonzisztens gondolkodási minták szerint elkülöníthető csoportok arányai (lásd részletesen: Csepeli–Grajczár–Örkény 2023).

mint a pusztán kognitív szinten létező előítélet, illetve az érzelmi reakciók gyakran tudattalanul működnek, és nehezebb őket megváltoztatni, mint a racionális érvekkel alátámasztott véleményeket (Greenwald–Banaji 1995).

Emellett fontos megemlíteni, hogy a kirekesztésre való hajlam (konatív attitűd) több pszichológiai mechanizmus révén alakulhat át negatív érzelmmé/ellenszenvvé. Ezek a mechanizmusok magukban foglalják a sztereotípiák és előítéletek kialakulását, amelynek többek között félelem, irigység, undor, harag vagy gyűlölet is lehet a következménye (Glick–Fiske 2001). A társas összehasonlítás során a saját csoport felértékelése érdekében hajlamosak vagyunk a másik csoportot negatívan érzékelni. A csoportidentitás felerősödése és a mi-ők gondolkodás is alapja lehet az elutasító érzelmeknek és a bűnbakképzésnek (Tajfel–Turner 1979). A szocializáció során, a politika vagy a média hatása következtében, ha valaki folyamatosan negatív történeteket hall egy csoport tagjairól, hajlamosabb ellenszenvet érezni irántuk. Ehhez kapcsolódóan, ha egy kormány vagy vezető politikai erő elfogadja vagy előmozdítja a kirekesztő retorikát, akár komplett társadalmi csoportok magukévá tehetik ezeket az attitűdöket (Sik 2016). Vagyis bizonyos társadalmi normákká és értékekké váló ideológiák és sztereotípiák hatására az egyének könnyebben fejleszthetnek ki ellenszenvet a kirekesztés célpontjaival szemben.

Az affektív antiszemitizmus kutatása azért is fontos terület, mert hidat képez a kognitív attitűdök és az agresszió között, hiszen a legtöbb esetben a negatív érzelmi töltet vezet tettelegességhez. Az ellenszenv tettelegességgé válása is egy komplex folyamat, amelyet számos pszichológiai, szociális és környezeti tényező befolyásol. Az ellenséges érzelmek fokozódhatnak akkor, ha az egyén folyamatosan találkozik az ellenszenvet kiváltó információkkal, például morális pánikkeltés során (Sik 2016). Amennyiben az egyén folyamatosan stresszt él át, a feszültség egyre nőhet, ami végül robbanásszerű kitöréshez vezethet: az ellenszenv erőszakba csaphat át, ha az egyén nem talál más módot a feszültség levezetésére. Egy másik lehetőség, amikor az emberek dehumanizálják azokat, akik iránt ellenszenvet éreznek, és úgy tekintenek rájuk, mint alacsonyabb rendűekre. Ez a folyamat lehetővé teszi az erőszakos cselekedeteket, mivel az elkövetők nem érzik magukat felelősnek vagy bűnösnek a tettükért (Bandura 1999).

A csoportdinamika és a bűnbakképzés is hozzájárulhat az erőszakhoz, ui. a csoportok hajlamosak felerősíteni az egyéni érzelmeket. Az ellenszenv könnyen átcsaphat erőszakba, ha egy csoportban vagy közösségben az erőszakos magatartás elfogadottá válik. A csoporttagok támogathatják és bátoríthatják egymást az erőszakos cselekedetek elkövetésére (Zimbardo 2007). A média, a politikai vezetők vagy más befolyásos személyek retorikája is hozzájárulhat az ellenszenv erősödéséhez és erőszakká váló átalakulásához. Az erőszakos cselekmények dicsőítése vagy igazolása legitimálhatja az erőszakot az emberek szemében. A korábbi tapasztalatok és a társadalmi-gazdasági tényezők mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az ellenszenv erőszakos cselekedetek formájában nyilvánuljon meg. Azok az emberek, akik korábban

már részt vettek erőszakos cselekményekben, nagyobb valószínűséggel folyamodnak újra erőszakhoz. Az ilyen magatartás tanulása és ismétlődése normalizálhatja az erőszakot mint problémamegoldó eszközt. A szegénység, a munkanélküliség és a társadalmi kirekesztés is növelheti az emberek frusztrációját és kétségbeesését, ami erőszakos cselekedetekhez vezethet. Az ilyen körülmények között élő emberek hajlamosabbak lehetnek az erőszakra, mint azok, akik stabil és biztonságos életet élnek (Agnew 1992).

A modern antiszemitizmus gyökerei és az affektív antiszemitizmus szerepe

Az elnyomás mechanizmusai tekintetében az antiszemitizmus egy alapvető világnézet, amely összekapcsolódik más csoportközi megkülönböztetésekkel, mint a rasszizmus vagy az etnikai-vallási előítélet. Ugyanakkor, míg a rasszista előítéletek konkrét tulajdonságokat vetítenek ki az „idegenekre”, és azokat primitivitással és intelligenciahiánnyal társítják, addig az antiszemitizmus absztrakt és misztikus jellemzőket tulajdonít a zsidóknak (Adorno et al. 1950).

A modernitás és az antiszemitizmus összefonódása a felvilágosodás racionalizmusából fakad, amely az egyént felszabadította a régi autoritások alól, de nem tudott új értelmet adni az életnek. Ez az ellentmondás hozzájárult az antiszemitizmus terjedéséhez, mivel a modern társadalmak komplexitása és a társadalmi különbségek magyarázatának hiánya frusztrációhoz vezetett. Max Horkheimer és Theodor W. Adorno (1947) szerint a modern társadalmakban az absztrakt jelenségeket, mint a kapitalizmus, a pénz vagy az áruk elvont fogalmait a zsidókkal helyettesítik, mivel az antiszemita nem tudja vagy nem akarja megérteni ezek összetettségét. Ráadásul a 19. század végén a zsidókat a nemzetállami sémába nem illeszkedőnek látták. A zsidók kívül álltak a nemzeti rendeken, egyszerre voltak benn és kinn, így képviselték „a nemzeti anti-identitást” (Holz 2010). Politikai szempontból a zsidókat gyökértelen, világméretű csoportként, forradalmi erőként, árulóként és zavarokként tartották felelősnek a nemzeteken belüli és nemzetek közötti konfliktusokért (Cohn 1967).

A modern antiszemitizmus tehát a nemzeti és keresztény antijudaista elképzelések összekapcsolásával alakult ki egy átfogó világnézetként, amely a zsidókat a modernitás fenyegető vonásainak internacionalista szimbólumaként használta: a kapitalizmus, a szocializmus, a demokrácia, az ateizmus, a materializmus, a kozmopolitizmus vagy az erkölcstelenség képviselőjeként (Bergmann 2011). Az antiszemitizmus új jellege szociális és kulturális mozgalomként jelent meg a népakaratra való hivatkozással, a zsidóság elnyomásától való felszabadítás retorikájával, „tudományos” és történelmi „érvek” legitimációjával. Az antiszemitizmus a zsidókat nem rasszista módon kezelte, mint alsóbbrendű csoportot, amelyet alárendelt helyzetben kell tartani, hanem mint gonosz, destruktív hatalmat. Ebben a világnézetben a

zsidók elleni harc az emberi emancipációért folytatott harc volt. Így például a náci népirtás követelése nemcsak az antiszemita összeesküvés-elméleti világnézet következménye volt hanem – ahogy Postone írja – „logikus következmény” (Postone 2000). „A modern népirtás egy magasabb célt szolgált. Azt a célt, hogy a társadalmat újraalkossák, hogy azt egy tudományos felismeréseken alapuló, átfogó sémába kényszerítsék. [...] A modern népirtás, mint a modern kultúra általában, egy kertészeti tevékenység, egy kellemetlen kötelesség az átfogó tervezési feladat részeként. Minden kertészeti terv meghatározza, mi számít gyomnak, és előírányozza annak megsemmisítését” (Bauman 2016).

Vagyis, ahogy Moishe Postone (2000) írja, az antiszemitizmus egy világmagyarázati rendszert kínál, amely minden társadalmi jelenséget zsidóellenes mítoszokkal és összeesküvés-elméletekkel magyaráz, függetlenül a zsidók valós viselkedésétől.

Jean-Paul Sartre (1948) szerint az antiszemitizmus azonban nemcsak egy világmagyarázati, hanem egyben egy szenvedélybeli egyveleg, amellyel az antiszemiták minden politikai és társadalmi jelenséget, amit nem tudnak vagy nem akarnak megérteni, megpróbálnak értelmezni. Szemben a rasszizmussal, az antiszemitizmusban a zsidók vélt hataloméhése és világuralmi törekvése, az attól való félelem és irigység jelenik meg fő reszementforrásként. A zsidók ellen érzett és gondolt tartalmakat az antiszemitizmus gyűlöletbe torkolló irracionális egységbe foglalja, melynek megnyilvánulásai közé tartozik a belső lelki feszültségektől megszabadító projekció, a zárt gondolkodás, a tényszerű bizonyítással szemben mutatott makacs ellenállás. Az antiszemita nem annak ellenére hisz a világképében, hogy az hamis, hanem éppen azért, mert hamis: az antiszemita gyűlölet érzelmi többletértéke miatt (Nussbaum 2018). Az antiszemiták olyan dolgokat akarnak elpusztítani, amelyeket egyszerre megvetnek és irigyelnek. Freud szerint a modern kultúra az ösztönök elfojtására és szublimálására épül, amely részben frusztrációt és indulatokat eredményez (Miller 1997). Horkheimer és Adorno (1947) szerint ez a frusztráció az antiszemitizmusban nyilvánul meg, amely lehetőséget ad az elfojtott indulatok kiélésére.

Sartre azt is hangsúlyozza, hogy a modern antiszemitizmus szempontjából nem a történelmi tények, konfliktusok vagy a zsidók és nem zsidók közötti társadalmi különbségek fontosak, hanem az, ahogy az antiszemiták a zsidókat elképzelik: „nem az élmény hozza létre a zsidó fogalmát, hanem éppen az elképzelt zsidó kép alakítja az élményt; ha a zsidó nem létezne, az antiszemita kitalálná” (Sartre 1948). Tehát Sartre szerint az antiszemitizmus nem magyarázható külső tényezőkkel (társadalmi vagy történelmi élményekkel), hanem csak a megfogalmazott és elképzelt érzelmekkel átítatott zsidóképpel.

Az antiszemitizmus az absztrakt gondolkodásra és a konkrét érzelmekre való képtelenség és hajlandóság: az antiszemitizmus azzal él, hogy a gondolkodás konkrétá válik (a zsidók helyettesítik a pénz, a globalizáció, a tőke, a kommunizmus, kapitalizmus absztrakt fogalmait és általában mindent, amit az Én nem szeret – ezért rosszak), az érzelmek viszont absztraktak (a középkori „minden zsidó gonosz” el-

képzelésből „minden gonosz zsidó” elképzelés alakul ki, vagyis minden rossz forrása a zsidó, a zsidó szellemiség – vö. Salzborn 2010).

Az antiszemitizmus magyarázata

Az antiszemitizmus magyarázataihoz néhány fontos, általunk is vizsgált tényezőt ki kell emelnünk (ezek operacionalizációját lásd a függelékben), amelyek szorosan kötődnek érzelmi reakciókhoz, mint a düh, a kétségbeesés, a gyűlölet, az irigység vagy az agresszió. A tudományban gyakorlatilag konszenzus van arról, hogy melyek ezek a tényezők. Elsősorban a *tekintélyelvűséget* kell megemlítenünk (függelék, F2. táblázat), amelynek első kutatását a Frankfurtból Amerikába menekült Theodor Wiesengrund Adorno vezetésével Else Frenkel-Bruswik, Daniel Levinson és R. Nevitt Sanford végezték. A kutatás eredményeit egy nagyszabású összefoglaló munkában tették közzé, amely az antiszemitizmust a társadalmilag meghatározott tekintélyelvű személyiség kontextusában értelmezte. Adorno és munkatársai az antiszemitizmust a tekintélyelvű személyiség egyik tüneteként azonosították (Adorno et al 1950) és ezzel próbáltak magyarázatot találni a fasisztoid személyiség kialakulására, többek között a konvencionális, a konvenciók megszegőivel szembeni agresszió, a vezérelv és az önkéntes alárendelődés jelenségeinek segítségével.

Szintén axiómaként jelenik meg a szakirodalomban az antiszemitizmus magyarázatai között az *etnocentrizmus* (függelék, F3. táblázat) és a *világnézeti konzervativizmus* (függelék, F2. táblázat), amelyek történelmileg összefonódtak a zsidóellenességgel. Klaus Holz (2004) hívja fel a figyelmet a zsidókkal szembeni nemzeti „anti-identitás” vádjára, a zsidók „felelőtlen és manipulatív internacionalizmusára, gyökértelenségére, világhatalmi törekvéseire”. A konzervatív világszemlélet szintén magyarázó tényező: Kovács András 16 országból 9-ben, köztük Magyarországon is, szignifikáns hatású független változóként írja le a konzervativizmus hatását (Kovács–Fischer 2021). A 19. és 20. században Európában és az Egyesült Államokban is voltak olyan konzervatív irányzatok, amelyek részben az antiszemitizmusra építették a politikájukat, a zsidóságot felelőssé téve a modernitás negatívnak ítélt következményeiért, mint például a kapitalizmus vagy a szocializmus terjedése (Stern 1965, Laqueur 2006). A konzervatív antiszemitizmus egyik jellegzetes példája a Dreyfus-ügy Franciaországban a 19. század végén, amikor konzervatív és nacionalista erők álltak szemben (és gyakorta csaptak össze) a kémkedés vádjával ártatlanul elítélt Alfred Dreyfus védelmében fellépőkkel (Bredin 1986).

A társadalmi és gazdasági válságok, illetve a *politikai elitbe vetett bizalom megingása* (függelék, F4. táblázat) gyakran táptalajt nyújt az antiszemitizmus terjedésének. Az elégedetlenség és a frusztráció, melyek a politikai rendszerrel szembeni csálódottságból fakadnak, könnyen célpontot találnak a zsidó közösségekben, akiket gyakran hibáztatnak a problémákért. A történelmi példák között említhető a weimari köztársaság idején Németország, ahol a gazdasági válság és a politikai in-

stabilitás következtében sokan a zsidókat tették felelőssé, ami hozzájárult a nácizmus térnyeréséhez (Pulzer 1988, Goldhagen 1996).

Az antiszemitizmus ily módon egyfajta bűnbakképzéssel szolgál, mely egyszerű válaszokat kínál a komplex társadalmi és gazdasági problémákra. A politikai kiábrándultság ezen formáját kihasználják a populisták és radikális mozgalmak, melyek az antiszemitizmust eszközként használják a támogatottság növelésére és a társadalmi kohézió megbontására (Hyman 1998; Eatwell 2003).

Az etnikai-vallási előítélet (függelék, F5. és F6. táblázat) és az antiszemitizmus közötti kapcsolatot az idegenektől való félelem és az ismeretlentől való tartózkodás táplálja. Mindkettő olyan előítéletes ideológiákat foglal magában, amelyek célja a „másik” démonizálása és a társadalmi ellenségek kialakítása. Az etnikai-vallási előítélet szélesebb értelemben vett idegengyűlölet, amely különböző etnikai, kulturális vagy vallási csoportok ellen irányul, míg az antiszemitizmus specifikusan a zsidóság ellen irányuló gyűlölet és előítélet (Wistrich 1991, Fredrickson 2002). Történelmileg mindkét jelenség gyakran együtt jelent meg, különösen akkor, amikor gazdasági vagy politikai válságok idején a társadalom bűnbakot keresett problémáiért. Például a középkori Európában a pestisjárvány idején a zsidókat gyakran hibáztatták a betegség terjedéséért, ami egyszerre volt antiszemita és xenofób megnyilvánulás (Nirenberg 2013). A modern korban a migrációs válságok és a globális terrorizmus növekedése hasonló módon idéz elő xenofób és antiszemita reakciókat a társadalomban (Bauman 2016). A 20. század végén felgyorsult migrációs folyamatok a nyugat-európai társadalmakban korábban elevenen élő multikulturális várakozásokat kikezdve egyre inkább táptalajt biztosítottak az idegenekkel szemben megnyilvánuló ellenérzéseknek. A kutatások azt mutatták, hogy a felélénkülő etnikai-vallási előítéletek erőteljesen összefüggnek a korábban már létező más csoportközi előítéletekkel. Nem meglepően bebizonyosodott, hogy az antiszemitizmus része lehet ennek a csoportokra fókuszáló előítélet-együttesnek (Zick et al. 2008).

Az iskolai végzettség (függelék, F11. táblázat), a *szubjektív jólét* (az élettel való elégedettséggel, az elmúlt öt év anyagi természetű változásaival és a szubjektív jövedelemmel mérve – függelék, F8a-b-c. táblázat) és a *depriváció* (függelék, F1. táblázat) szintén fontos szerepet játszanak az antiszemitizmus kialakulásában és terjedésében. Az alacsony végzettség és a szubjektív jólét hiánya gyakran növeli a frusztrációt és a bűnbakképzést, ami kedvez az antiszemita nézetek elterjedésének. A deprivációt átélő egyének hajlamosabbak arra, hogy a zsidó közösséget hibáztassák saját problémáikért, különösen akkor, ha a társadalmi diskurzusban a zsidók gazdasági hatalommal vagy befolyással való összekapcsolása jelenik meg (Glaeser 2005, Staub 1989).

Ezek a tendenciák megfigyelhetők a 20. század eleji Európában, ahol a gazdasági válságok és a szociális depriváció erősítették az antiszemita érzelmeket. A náci Németországban például a weimari köztársaság alatti gazdasági instabilitás és társadalmi elégedetlenség jelentős mértékben hozzájárult az antiszemitizmus növekedé-

séhez és a zsidó közösségek elleni erőszakhoz (Evans 2003). A modern társadalmakban is megfigyelhető, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek és a szubjektív jólét hiánya hozzájárulhat az antiszemita attitűdök kialakulásához (Mudde 2007).

A *kontakthipotézis* szerint az előítéletek és a diszkrimináció csökkenthetők azáltal, hogy különböző csoportok tagjai közötti interakciókat ösztönözzük. Ezen elmélet alapján a *zsidókról való közvetlen tapasztalat és személyes ismerettség*⁶ csökkentheti az antiszemitizmus mértékét. Kutatások szerint azok, akik közvetlen kapcsolatban állnak zsidó emberekkel, általában kevésbé hajlamosak antiszemita nézetekre, mint azok, akik nem rendelkeznek ilyen kapcsolatokkal (Pettigrew–Tropp 2006). Az előítéletek csökkentésének feltétele azonban, hogy ezek az interakciók egyenrangú felek között, közös célok mentén és támogatott társadalmi normák keretében történjenek (Allport 1977).

Az antiszemitizmus tehát különböző formákban létezhet, amelyek között az affektív antiszemitizmus különleges figyelmet érdemel. Az affektív antiszemitizmus az érzelmekre és személyes érzésekre épülő előítélet és gyűlölet, amely a zsidókkal szemben táplált negatív érzésekből fakad. A tekintélyelvű személyiség elméletéből – mint arra később utalunk – egyértelműen következik, a zsidóktól való félelem, irántuk érzett düh és irigység az egyéni autonómiát elnyomó, korlátozó szocializáció következménye (Adorno et al. 1950). Ezeket a felismeréseket az antiszemitizmus társadalom-lélektani hátterének feltárásával foglalkozó újabb, kognitív szempontú kutatások is alátámasztják (Abady 2020).

Az antiszemita érzelmek egyértelműen megágyaznak a zsidóellenes „leghoszszabb gyűlölet” különböző korszakaiban létrejött, egymásra rétegződött, s a mi kutatásunkból is jól láthatóan eleven sztereotípiáknak, melyek a moralitás és a kompetencia dimenzióiban teszik elképzelhetővé a zsidóként megjelenített másságot (Csepeli–Örkény–Székelyi 2000, Fiske 2006).

Az áttekintett elméletek a maguk sajátos nézőpontjából mind hozzájárulnak az antiszemitizmus megértéséhez, de közös jellemzőjük, hogy fókuszukban a konzisztens antiszemitizmus áll, kevésbé foglalkoznak a filozemitizmussal, s végképp nem foglalkoznak a zsidókkal kapcsolatos érzéseikben bizonytalan, ingadozó személyekkel, miként azokkal sem, akik zsidóellenessége megfér a zsidóbarátsággal. Jelen kutatásunk kérdéseit az antiszemitizmus áttekintett elméleteinek hiányosságai indokolják.

A kutatás módszerei

Kutatásunk kapcsolódik az antiszemitizmus gazdag kutatási hagyományaihoz, amelyeket hazánkban többek között Kovács András és kollégáinak vizsgálatai jelentenek. Ezek a kutatások hasonló módszertannal készültek, legfőképpen pedig az

6 Rákérdeztünk a zsidó ismerősök meglétére, a holokauszt magyarországi áldozatainak számára és arra is, hogy a kérdezett keresett-e már fel itthon vagy külföldön zsidó emlékhelyet, múzeumot, temetőt, zsinagógát vagy holokausztkiállítás. Megkérdeztük továbbá, hogy a zsidók mikor ünneplik a sábeszt, mi a hanuka, a Tóra, illetve melyik megadott kép ábrázolja a menórát.

antiszemitizmus kimutatására és magyarázatára fókuszáltak, standard, kérdőíves empirikus módszertannal.

A 2023. őszi kutatásunk nagyon hasonló megfontolásokból indult ki, de kérdőívünk kiegészült további szempontokkal. Arra törekedtünk, hogy az antiszemitizmust mérő kérdéseket átalakítsuk annak érdekében, hogy differenciáltabban közelíthessünk a jelenséghez. A korábbi kutatásokban alkalmazott módszer alapján szerkesztett kérdőívek többségében a zsidókra nézve negatív konnotációt hordozó kijelentéseket tartalmaznak, amelyekről kérdéses, hogy a kérdezettek egy részének valóban van-e véleménye. Ugyanakkor a válaszadók jelentős része a kérdőíves kutatások során gyakran tapasztalt megfelelési kényszer miatt e negatív kicsengésű kijelentésekre egyetértő (vagy semleges) válaszokat ad (igeneffektus), ami bizonytalanná teszi az antiszemiták, a közömbösek és a nem antiszemiták elkülönítését. Az igeneffektus kiszűrése érdekében a jelenlegi kutatás kérdőívébe felerészt pozitív, felerészt negatív állításokat tettünk. A kérdőívbe bekerült régi és új állításokat előzetesen fókuszcsoportokon is teszteltük, a fókuszcsoportokba bekerült válaszadók válaszai alapján, ha kellett, az egyes állításokat pontosítottuk, az érthetőség kedvéért egyszerűsítettük.⁷ Az eddigi gyakorlattal szemben ötfokú skálák helyett négyfokúakat használtunk, megszüntetve ezzel a hármas kategóriába való „menekülés” lehetőségét, amely egyrészt az igeneffektushoz járulhatott hozzá (ha valaki nem ismerte az adott sztereotípiát, de mégis tájékozottnak kívánt tűnni, ezzel a választással megtehetette), másrészt összemosódhattak itt a bizonytalan/hezitáló és a „nem tudom” válaszok: a négyfokú skálákkal azonban egyértelmű választásra buzdítottuk kérdezzeteinket. Mindebből azonban nem következik, hogy kutatásunk hozzájárulása az antiszemitizmus könyvtárnyi irodalmához pusztán módszertani jellegű volna. Módszertani innovációink korántsem voltak öncélúak. Arra törekedtünk, hogy a zsidókra vonatkozó közgondolkodási mintákat a lehető legszélesebb skálán vizsgálhassuk, ami által lehetőségünk nyílt az árnyalatok, az ambivalenciák, az egyes gondolkodási minták belső szerkezetének feltárására. Ezt a célt szolgálta a kérdőívbe felvett állítások számának érzelmi irány szerint történő kiegyensúlyozása, valamint a szokásosan alkalmazott ötfokú Likert-skála négy értékre történő redukciója. Mindkét innováció eltér az irodalomból ismert kérdőívek szerkezetétől.

A 2023 októberében végzett országos reprezentatív mintán végzett kutatás során a megkérdezett személyek kiválasztása és pótlása a következő módon zajlott:

A mintában településenként kvótaszempontokat határoztunk meg (korcsoport, nem, legmagasabb iskolai végzettség) a 2011-es census adatainak megoszlásai alapján. Ennél a mintakezelési technikánál a kérdező maga is résztvevője a mintakészítésnek, szigorú szabályok betartásával. Ezzel az eljárással ötdimenziós keresztkvótás megoszlásokat alkalmazunk a teljes mintára, így a területi rétegeken belül is

⁷ A kérdőívbe bekerült egyes állítások tesztelésére a kognitív interjúval szemben azért választottuk a fókuszcsoportos interjú módszerét, mert úgy láttuk, hogy a fókuszcsoportok által teremtett diszkurzív térben az egymásra reagáló személyek a mindennapi kommunikációs helyzetekhez jobban illő, életszerűbb válaszokat adnak.

teljesül a nem, korcsoport, iskolai végzettség szerinti reprezentatív megoszlás. Az adatfelvétel az egész ország területén, 18 éves és idősebb, választókorú népesség bevonásával történt, ún. CAPI-módszerrel, laptop vagy tablet segítségével.

Az adatfelvétel során bekövetkezett torzulásokat minden esetben ún. több szempontú súlyozási eljárás segítségével korrigáltuk. A súlyozáshoz a nem, a korcsoport, az iskolai végzettség és a településtípus páros peremeloszlásait használtuk, az iteratív súlyozás módszerével, azaz a négy változó minden páros kombinációja szerint súlyoztunk, majd ezt annyiszor ismételtük a súlyozott adatfájlon, amíg a súlyváltozó eltérése az előző ciklus súlyváltozójától egy küszöbérték alá nem került.

Kutatási eredmények

Affektív antiszemitizmus, etnikai-vallási előítélet, társadalmi távolságérzet

Az affektív antiszemitizmust és az etnikai-vallási előítéletet két kérdéssel mértük. Az egyik kérdés kapcsán azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezettekben milyen érzések élnek különböző nemzeti és etnikai csoportok tagjai iránt. Ezt követően azt kérdeztük, hogy a válaszadók elfogadnák-e családtagnak a különböző csoportok tagjait. Ennek a két kérdésnek a zsidókra vonatkozó válaszaira épül az affektív, érzelmi antiszemitizmust leíró mutatónk.

Az érzelmi skála eredményei a korábbi kutatások eredményeivel összhangban azt mutatják, hogy a mai magyar társadalomban a leginkább elutasított csoportok a migránsok, az arabok, a cigányok⁸ és a fekete-afrikaiak. A zsidók a többség által elfogadott, rokonszenvesnek tartott csoportok közé tartoznak a szlovákokkal körülbelül azonos szinten, a sváboktól kissé elmaradva. A zsidókat nagyon ellenszenvesnek tartók aránya 9 százalék, míg azoké, akik inkább vagy nagyon ellenszenvesnek tartják őket, összesen 31 százalék.

A népesség szűk 2 százalékára igaz az, hogy a zsidókon kívül legfeljebb három csoportot tart ellenszenvesnek, és emellett a zsidókat is ellenszenvesnek tartja. A zsidók elfogadása/elutasítása a határon túli magyarokéval, az ukránokéval, a románokéval, a németekéval és az amerikaiakéval korrelál legerősebben. Ez az arány 1 százalékra csökken, ha úgy húzzuk meg a határokat, hogy legfeljebb két másik csoportot tart ellenszenvesnek a zsidók mellett; olyan válaszadó pedig nem került a mintába, aki csak a zsidókat tartja ellenszenvesnek, más csoportot nem. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy az affektív antiszemitizmus nehezen elválasztható az etnikai-vallási előítélettől.

Érdekes adalék az etnikai-vallási előítéletesség kérdéséhez, hogy a határon túli magyarok elfogadása/elutasítása – ha nem is minden csoport esetében egyforma erősséggel – pozitív értelemben korrelál a többi csoport elfogadásával/elutasításával.

8 A kérdőívben nem a politikailag korrekt „roma” szót szerepeltettük, mivel a közbeszéd ezt a szót kevésbé használja.

Vagyis akik elutasítják a határon túli magyarokat, azok – ha különböző mértékben is, de – elutasítják a többi kisebbséget is.

Néhány további csoporttal kiegészítve a listát a társadalmi távolság mérésére szokásosan alkalmazott Bogardus-skála egyik kérdése alapján azt vizsgáltuk, hogy a válaszadók elfogadnák-e családtagnak a különböző csoportok tagjait.⁹ A különböző csoportok közül a zsidók elfogadottsága a negyedik a rangsorban; a németek, a határon túli magyarok és az amerikaiak előzik meg őket azon a téren, hogy a válaszadók milyen arányban fogadnák el családtagként őket. A viszonylag kedvező képet árnyalja, hogy a magyarok bő harmada nem vagy inkább nem fogadna el zsidó embert családtagként.

Az antiszemitizmus tematizációja

Elfogadva Kovács András és munkatársai nemzetközi szakirodalom alapján is jól ismert megkülönböztetését az elsődleges kognitív és konatív antiszemitizmus, valamint a másodlagos antiszemitizmus között, a kérdőívbe felvettük az elsődleges zsidóellenesség különböző korszakaiból származó elsődleges antiszemitizmus mérésére alkalmas állításokat, valamint a durva, második világháború előtti kort idéző konatív antiszemita állításokat, melyek után következtek a holokausztról szóló, másodlagos antiszemitizmust mérő állítások. Minden egyes aggregált változó koherenciáját főkomponens-elemzéssel is teszteltük (a megőrzött megmagyarázott hányadokat és a komponensmátrixokat lásd a függelék F13. táblázatában).

Az *elsődleges kognitív antiszemita* tematika mérésére kutatásunkban a zsidókkal szembeni előítéleteket szokásosan kifejező állításokat alkalmaztunk, amelyeket egy skálára (indexre) rendeztünk. Ezek a következő állítások voltak:

- Létezik egy rejtett zsidó háttérhatalom.
- A zsidóság szenvedése Isten büntetése.
- A zsidók hajlamosak becsutelen eszközöket használni céljaik elérése érdekében.
- A zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba.
- A zsidókról nem lehet őszintén beszélni.
- A zsidók kihasználják a nem zsidókat.
- Túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon.

A *konatív antiszemitizmus* dimenziója a zsidókkal szembeni közvetlen hátrányos megkülönböztetést is helyeslő véleményeket foglalt magába, melyeket két kérdéssel mértünk. Ezek a következők voltak:

- A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból.
- Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.

9 A kérdőíves terepkutatás terjedelme nem engedte meg a teljes skála használatát. Ezért a legerősebb kötődés mellett döntöttünk.

Az *affektív antiszemitizmus* a zsidókkal szembeni fizikai távolságtartást (Bogardus-skála) és negatív érzületeket mérte két kérdéssel. Ezek a következők voltak:

- Mennyire rokonszenvesek vagy ellenszenvesek a zsidók?
- Elfogadna-e a családtagjának egy zsidót?

A *másodlagos antiszemitizmus* mérésére öt kérdés szolgált, amelyek a holokauszt témáján belül a holokauszttagadó, a holokausztot relativizáló, illetve a holokauszt emlékezetének fontosságát elvitató nézőpontokat vizsgálták.

- A zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról.
- A zsidók is tehetnek arról, hogy üldözték őket.
- A holokauszt zsidó áldozatainak száma sokkal kisebb volt, mint azt általában állítják.
- Ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről.
- A zsidók még a háború alatti üldöztetésükből, a holokausztból is előnyöket próbálnak kovácsolni.

Ahogy fentebb már láthattuk, a hagyományos és a másodlagos antiszemitizmus vizsgálata mellett kérdőívünk arra is lehetőséget kínált, hogy a negatív, a zsidókkal szembeni előítéletes beállítódások mellett megnézzük a zsidókra nézve pozitív állításokat is, amelyeket a filoszemitizmus, a zsidók iránti nyitottság és elfogadás, az önkritikus emlékezetpolitika, valamint a zsidók és a nem zsidók közötti különbségek témáiban foglalmaztunk meg. A három típushoz tartozó kérdésblokkokban a következő itemek szerepeltek:

A filozemita skála itemei

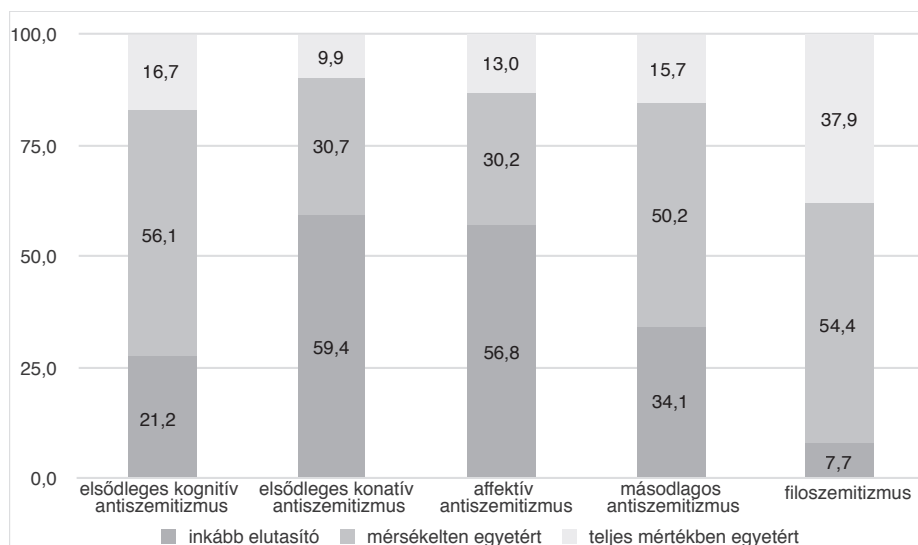
- Magyarország kulturális gyökerei a kereszténység mellett a zsidóság értékein is alapulnak.
- A zsidókat nem szabad felelőssé tenni Jézus Krisztus keresztre feszítéséért.
- A zsidók ugyanúgy magyarok, mint a társadalom többsége.
- Mindent meg kell tennünk a zsidó vallás és kultúra fennmaradása érdekében.
- A zsidók legfontosabb értéke a tudás és a tanulás.
- A zsidók a munkájukban nagyon szorgalmasak.
- Magyarország tudományos sikereiben a zsidóságnak jelentős szerepe volt.
- A magyar nagyipar megteremtői jelentős részben zsidók voltak.¹⁰

A megkérdezetteknek a feltett kérdésekre, mint korábban már jeleztük, négyfokú skálákon kellett válaszolniuk, ahol a 4-es érték jelentette a teljes egyetértést,

¹⁰ Az utolsó két állításnál felmerülhet, hogy inkább egyfajta tudást mér. Azonban minden attitűdnek vannak kognitív és affektív összetevői. Az egyetértés vagy ellenzés az attitűd irányát jelzi, amit a kognitív elem racionalizál, függetlenül attól, hogy milyen mértékű benne a tényszerű tudás.

a 3-as az inkább egyetértést, a 2-es az inkább elutasítást, az 1-es pedig a felkínált állítás teljes elutasítását. Az öt típus elemzése során a válaszadókat három kategóriába soroltuk, megkülönböztetve a teljes azonosulást, a mérsékelt elfogadást és az elutasítást. Ennek alapján témánként egyszerű átlagolással öt egymás mellett lévő dimenziót konstruáltunk. A következő ábrán azt mutatjuk be, hogy az öt tematikus dimenzió milyen arányban érhető tetten a megkérdezettek válaszaiban.

1. ábra: Az antiszemitizmustematizációk és a filoszemitizmus szerkezete az elutasítás, illetve a mérsékelt vagy teljes egyetértés szerint, %

Megjegyzés: a válaszhiány mértéke egyik dimenzióban sem érte el a 7 százalékot; a filoszemitizmus esetében az egyetértés mértéke a filoszemitizmus támogatottságát mutatja.

A diagramokból látható, hogy az egyetértés és az ellenzés mértéke témánként erősen változik. Az egyetértés legmagasabb értékeit a filoszemita állítások mutatják (a teljes 37,9 százalék, a mérsékelt 54,4 százalék), a zsidókról szóló pozitív kérdésblokk tehát a minta túlnyomó többségénél erős vagy mérsékelt elfogadásra talált.

Az antiszemitizmus különféle típusait mérő skálákon viszont nagy a szórás. Az elutasítás legnagyobb mértékben az elsődleges konatív antiszemitizmus (59,4 százalék) és az affektív antiszemitizmus (56,8 százalék) esetében jelentkezett (mely utóbbi azt jelzi, hogy a zsidók iránt a többség szimpátiát mutat). Az elsődleges kognitív antiszemitizmus és a másodlagos antiszemitizmus estében az elutasítás kisebb mértékű volt (27,2 és 34,1 százalék); a válaszadók mérsékeltlen vagy teljes mértékben elfogadják ezeket az állításokat (több mint kétharmaduk).

Összességében úgy tűnik, hogy minden antiszemitizmustípusnál magas arányokat találunk, a tradicionális és másodlagos antiszemitizmus iránti nyitottság nagyon jelentős a megkérdezettek körében, mindkét esetben a válaszadók többsége azonosul vele, még ha nem is szélsőséges formában. A konatív antiszemitizmus megjelenési formáit viszont a válaszadók 60 százaléka elutasítja. Ami pedig talán a legérdekesebb eredmény, hogy a zsidókról szóló pozitív állítások nagyon jelentős befogadásra találnak a megkérdezettek körében. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a pozitív állítások elfogadása láncszerű, vagyis egységes egyetértési mintázatuk alapján bátran állíthatjuk, hogy valóban filozemita beállítódás húzódik meg mögöttük. Ez arra utal, hogy még a ténylegesen meglévő antiszemita érzület is nagyon eltérő, vele éppen ellentétes tematizációkat is magába tud szívni.

A zsidókra vonatkozó és a kérdőívben szereplő attitűdkérdések alapján további öt dimenziót tudtunk rekonstruálni. Ezek részben a zsidók és nem zsidók viszonyával, részben a konfliktus megítélésével, részben a magyar társadalom felelősségével, részben Izraellel és Palesztinával kapcsolatosak. A öt dimenzióhoz tartozó kérdéseket itt is négyfokú skálákon mértük, és az itemek a következők voltak (a 2. ábrán a magyar-zsidó különbözősége és konfliktusra vonatkozó kérdéseket külön mutatjuk be):

A zsidók és a nem zsidók között különbségek, konfliktusok tagadása

- A zsidókat és nem zsidókat legtöbbször meg sem lehet különböztetni egymástól.
- A zsidók és nem zsidók között nincs konfliktus (a következő ábrán e változókat külön-külön mutatjuk be).

A zsidókkal kapcsolatos önkritikus emlékezet skálája

- A magyar társadalom is felelős volt azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt.
- Többet kellene tanítani az iskolákban a zsidóüldözésekről, hogy ilyesmi többé ne fordulhasson elő.
- A holokauszt tagadását tiltani kell.

A magyar zsidók elfogultak Izraellel skála

- Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz.
- A zsidók mindenkit zsidóellenesnek tartanak, aki Izraelt kritizálja.
- Izrael állam politikája miatt egyre ellenszenvesebbek nekem a zsidók.

Izrael a zsidók anyaországa és jogos az önvédelme

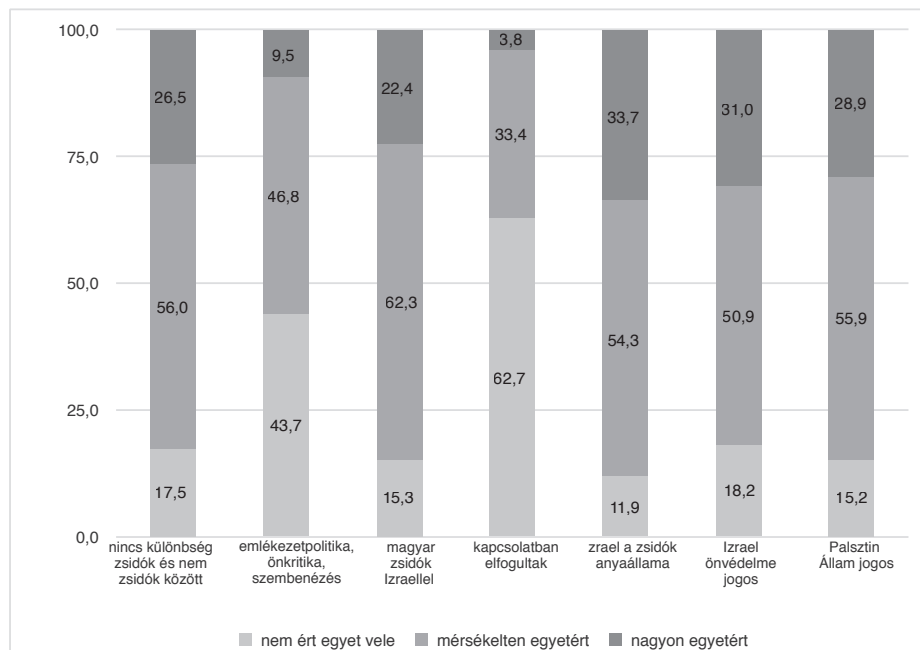
- Jogos, hogy a zsidóknak is legyen egy anyaországa, ami Izrael.
- Izrael jogos önvédelmi harcot folytat az őt ért támadások ellen (a következő ábrán e változókat külön-külön mutatjuk be).

Palesztinok joga az önálló államukhoz

- A palesztinoknak is joguk van a saját államukhoz.

A zsidókra vonatkozó és a kérdőívben szereplő egyéb attitűdkérdések megoszlásai az egyetértés és az elutasítás skálaértékei szerint a következőképpen néznek ki:

2. ábra: A zsidókkal kapcsolatos attitűdök további tematizációinak szerkezete az elutasítás, illetve a mérsékelt és teljes egyetértés szerint, %

Megjegyzés: a válaszhiány mértéke egyik dimenzióban sem érte el a 10 százalékot.

A teljes és visszafogottabb egyetértés legmagasabb értékeit az Izraelre és Palesztinára vonatkozó pozitív állítások mutatják. A válaszadók szerint Izrael és Palesztina államisága jogos, de jogosnak tartja a válaszadók több mint 80 százaléka Izrael önvédelmi harcát is. Ugyancsak magas a teljes és mérsékelt egyetértés, hogy a zsidók és nem zsidók között a különbség nem jelentős (83 százalék), illetve, hogy fontos szembenézni a magyar társadalom felelősségével a holokauszt miatt, és ennek emlékezetét életben kell tartani (85 százalék). Abban a kérdésben viszont, hogy van-e konfliktus a zsidók és nem zsidók között, már közel fele-fele a válaszadók megoszlottsága. Abban a kérdéscsoportban pedig, hogy a magyarországi zsidók elfogultak Izrael iránt, túlságosan lojálisak vele, valamint érzékenyek az ezzel ellentétes kritikákra, és ez zsidóellenes érzéseket szülhet az emberekben, 37 százalékos az egyetértés részben vagy egészen.

Összességében úgy tűnik, hogy az izraeli helyzet témái inkább pozitívan ítéltetnek meg a megkérdezettek körében, ami akár fékező erő is adhat az antiszemitizmus terjedésének. Jelentősnek látszik a kollektív társadalmi emlékezetpolitika szerepének elfogadottsága is, ami hasonló hatással lehet az antiszemitizmus alaku-

lására az országban. Abban viszont már ütköznek a nézetek, hogy mennyire különböztethetők meg a zsidók és a nem zsidók, és még inkább, hogy e megkülönböztetés mögött látható-e konfliktuspotenciál.

A zsidókhöz való érzelmi viszonyulás magyarázatai és mentális tere

Adorno és munkatársai az antiszemitizmust a tekintélyelvű személyiség zsidókkal szemben kialakult és rögzült előítéletességének megnyilvánulásaként értékelték, aminek következtében, amit az antiszemita személyek „*az általuk homogén egységként elképzelt zsidókról mondanak, azt sokkal inkább saját pszichológiájuk, mintsem a zsidók tényleges jellemzői magyarázzák*” (Adorno et. al. 1950: 17). Adornóék kutatása nyomán azt mondhatjuk, hogy az antiszemita előítéletesség pszichológiai összetevői kölcsönösen összefüggenek egymással. A zsidóellenes érzelmek együtt járnak a diszkriminációra való hajlandósággal és zsidókra vonatkozó negatív sztereotípiákkal, de az elmélet alapján az oksági viszony nem dönthető el egyértelműen.

Levinson írja, „*az antiszemitizmus irracionális a legköznapiabb beszélgetésekben is megnyilvánul. Az a tény, hogy az emberek általánosító kijelentéseket tesznek a »zsidóról«, miközben a zsidók tényszerűen nagyon sokfélék, ott vannak minden társadalmi osztály tagjai között, az asszimiláció legkülönbözőbb változatait képviselik, mindez az irracionális eleven bizonyítéka. A zsidóság tényleges komplexitása és feltételezett homogenitásuk közötti ellentét alapján állíthatjuk, hogy amit az emberek a zsidók ellen mondanak, az inkább saját lelkiviláguktól, mintsem a zsidók tényleges jellegzetességeitől függ*” (Adorno et al. 1950: 57).

Kérdőívünkben a konatív, az elsődleges kognitív és a másodlagos antiszemitizmus tartalmait operacionalizáltuk, és az így keletkezett változók egymáshoz való viszonya feltárásának céljából létrehoztunk egy minden lehetséges magyarázó változót tartalmazó regressziós modellt és egy, csak az antiszemitizmus egyes dimenzióit, valamint a zsidókról való ismeretekre, a zsidó-magyar különbözőségeire és konfliktusra vonatkozó kérdéseket tartalmazó útmodellt (mentális térképet),¹¹ ahol a függő változóként az affektív antiszemitizmust használtuk (amely, ahogyan korábban láthattuk, mérsékelt, vagy erőteljes formában a magyar népesség több mint kétötödére jellemző).

A regressziós modellt több lépésben építettük fel. Az első lépésben a szociodemográfiai változókat, a második lépésben a percepciókat és drivereket, a harmadikban a politikai attitűdöket, a negyedikben a zsidókról való ismereteket, a végső modellben pedig az antiszemitizmus dimenzióit, illetve az azokat kiegészítő változókat vontuk be a modellbe.

11 A regresszióelemzés egyik lehetséges célja annak feltárása, hogy több változó között milyen lineáris vagy nemlineáris kapcsolat áll fenn. Jelen esetben sorra néztük, hogy ha külön-külön az egyes dimenziókat mint függő változókat akarjuk magyarázni a többi nézetípussal, milyen kapcsolódások mutathatók ki. A modellekbe bevont indexeket főkomponens-elemzéssel ellenőriztük; ezeknél a megmagyarázott információhányad és a változók illeszkedése egyaránt megbízhatóan magas volt.

1. táblázat: az affektív antiszemitizmus többlépcsős regressziós modellje ($p < 0,001^{***}$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,05^{*}$)

	1. modell (korr. R^2 = ,03)	2. modell (korr. R^2 = ,04)	3. modell (korr. R^2 = ,25)	4. modell (korr. R^2 = ,32)	5. modell (korr. R^2 = ,51)
Iskolai végzettség – középfok (alapfok = ref.)	-,060	-,065	-,048	-,003	,005
Iskolai végzettség – felsőfok (alapfok = ref.)	-,073*	-,078*	-,040	,025	,018
Településtípus – megyeszékhely (Bp. = ref.)	,053	,052	,038	-,014	,020
Településtípus – város (Bp. = ref.)	,196***	,196***	,081	,010	,041
Településtípus – falu (Bp. = ref.)	,168***	,171***	,110*	,048	,103*
Kor	,031	,038	,009	,020	,006
Nem (1 = férfi)	-,006	-,011	,020	,030	,020
Szubjektív jólét		,072	,099**	,133***	,093**
Depriváció		,073*	,017	,036	,024
Konzervativizmus			,215***	,168***	,057
Tekintélyelv			,152***	,139**	,070
Politikai kiábrándultság			,011	,000	,031
Etnikai-vallási előítélet			,430***	,406***	,406***
Etnocentrizmus			,015	-,012	-,051
Ismeretek a zsidókról (index)				-,228***	-,067
Zsidó ismerős megléte (1 = van)				,116**	,073*
Nincs különbség magyarok és zsidók között					-,072
Nincs konfliktus magyarok és zsidók között					-,036
Emlékezetkultúra					-,027
Filoszemitizmus					-,100*
Másodlagos antiszemitizmus					,051
Konatív antiszemitizmus					,276***
Kognitív antiszemitizmus					,015
Izrael állam létének és önvédelmének jogossága					-,135***
Izrael és a zsidók viszonya (a magyar zsidók elfogultak Izraellel)					,050
N (fő)	935	935	875	872	745

A regressziós vizsgálat utolsó modellje azt mutatja, hogy a szociodemográfiai változók – a gyenge kistépülési hatást kivéve – nem magyarázzák az affektív antiszemitizmust, vagyis minden korcsoportban, férfiak, nők és különböző iskolai végzettségűek között egyaránt találunk rokonszenvezőket és ellenszenvet érzőket. A korrigált R^2 érdemben a 3. modelltől értelmezhető, ahol a független változók az affektív antiszemitizmust 25 százalékban magyarázzák. Ezek között a legerősebb az etnikai-vallási előítélet, ezt követi a konzervativizmus, a tekintélyelvűség és az gyengén a szubjektív jólét percepciója, valamint a kisebb település. A negyedik modellben a megmagyarázott hányad 32 százalékra nő, az etnikai-vallási előítélet mellett a zsidókról való ismerethiány, a konzervativizmus, a tekintélyelv, a szubjektív jólét percepciója és a zsidó ismerősök hiánya is magyarázza a zsidókkal szembeni ellenszenvet. Az utolsó modellben ($R^2 = 51$ százalék) az etnikai-vallási előítélet mellett a konatív antiszemitizmus, Izrael államiségának és önvédelmének elutasítása, majd

gyengén a szubjektív jólét, a filoszemitizmus ellenzése, a zsidó ismerősök hiánya és a kisebb település magyarázóereje érdemi.

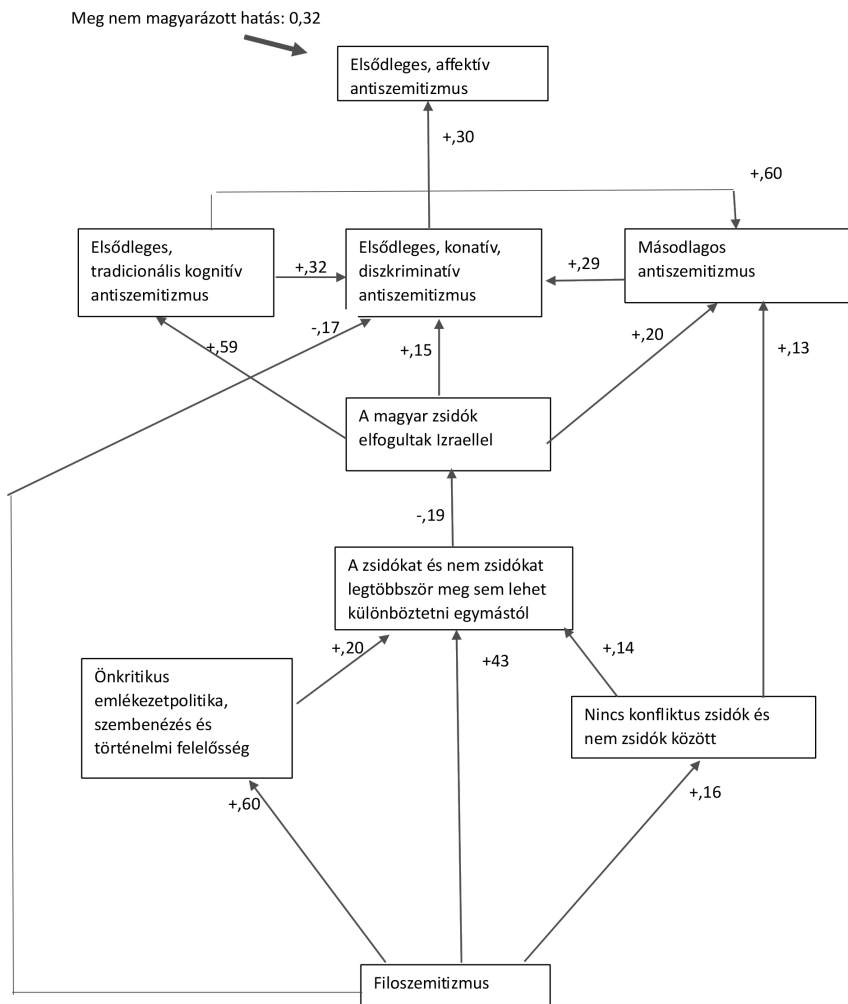
A következő ábra az egyes – az antiszemitizmushoz szorosan kötődő – beállítódástípusok közötti összefüggéseket mutatja be a köztük megjelenő nyilakkal, a „+” jel a kapcsolódások pozitív irányát, a „-” jel pedig a fordított korrelációt jelzi. Az útmodell függő változója ezúttal is az affektív antiszemitizmus. Az első lépésben az összes magyarázó változót bevontuk a modellbe, majd a második lépésben az lett a függő változó, amelyik a legerősebb korrelációt mutatta az affektív antiszemitizmussal (esetünkben a konatív antiszemitizmus). Az ezt követő lépésekben ugyanezt a logikát alkalmazva nem önkényesen döntöttük el a változók logikai sorrendjét, hanem mintegy a módszer jelölte ki az utat a modellépítés során.

Felmerülhet a kérdés, hogy az affektív antiszemitizmus magyarázza-e a konatív antiszemitizmust, vagy fordítva? Festinger (1957) amellett érvel, hogy ha valaki antiszemita cselekedetet követ el (vagy ilyen szándékkal él), utólag hajlamos érzelmileg is igazolni a viselkedését. Vagyis: nem azért támad, mert gyűlöl, hanem azért gyűlöl, mert már támadt.

A szociális identitáselmélet szerint (Tajfel–Turner 1979) a csoporthoz tartozás során először a viselkedési normákat tanuljuk meg („ne barátkozz velük”, „ellenük szavazz”), és ezekhez igazítjuk később az érzéseinket. Így a konatív szint (viselkedési norma) alakítja ki az affektív szintet (érzelem, attitűd). Zick–Küpper–Hövermann (2011) szerint sok antiszemita attitűd nem spontán emocionális ellenszenvből ered, hanem valamilyen szociálpszichológiai vagy gazdasági érdekből következik, például irigység, félelem a versenytől. Ezekből az érdekekből fakadó konatív szándék (például „nem vennék tőlük terméket”, „nem laknék zsidó szomszédjában”) utólag színezi át az érzelmi állapotokat is – az affektus követi az akciót.

A következő ábrán ezen elméletekhez igazodva közöljük útmodellünk eredményeit.

3. ábra: Az affektív antiszemitizmus regressziós útmodellje a kutatás során létrehozott összes indikátor bevonásával

Megjegyzés (a teljes modellre vonatkozóan): $N = 745$; a meg nem magyarázott hatás nyíl és értéke mutatja a modell érvényességét és annak erejét, ez mutatja meg, hogy a függő változó szóródásából hány százalék maradt megmagyarázatlanul a modellben. Minél alacsonyabb a meg nem magyarázott hányad értéke, annál erősebb a modell magyarázóereje. Az ábrán csak a szignifikáns kapcsolódásokat jelezzük, az erősségük szerint.

Ebben a modellben az egyik érdekes eredmény az, hogy a filoszemitizmus és a zsidók affektív elutasítása között semmiféle közvetlen kapcsolat nincs, azonban a konatív antiszemitizmussal a filoszemitizmus érthető módon negatívan korrelál. A filoszemita beállítódás erősen összefügg az önkritikus emlékezetpolitikával, nem lát konfliktust a zsidók és nem zsidók között, azt vallja, hogy a zsidókat és a nem zsidókat legtöbbször meg sem lehet különböztetni egymástól. Elutasítja azt, hogy a zsidók elfogultak lennének Izraellel szemben, ebből pedig eljut az elsődleges kognitív, a konatív és a másodlagos antiszemitizmus elutasításához. És mivel a konatív

antiszemitizmust közvetlenül és közvetve elutasítja, nem meglepő, hogy érzelmileg közel érzi magához a zsidókat. Ez a mentális szerkezet nagyon konzisztens.

Az affektív antiszemitizmust végpontként kijelölő útmodell azt is mutatja, hogy az elsődleges kognitív, konatív és másodlagos antiszemitizmus kölcsönösen erősíti egymást, s mindhárom változat elfogadása azon a nézeten alapul, miszerint a magyar zsidók elfogultak Izraellel. Ezt az állítást világosan igazolja, hogy „a magyar zsidók elfogultak Izraellel” elem mindhárom, egyébként egymáshoz pozitívan kapcsolódó antiszemitizmusváltfajhoz pozitívan kapcsolódik. A kapcsolat feltűnően erős az elsődleges, tradicionális kognitív antiszemitizmus irányában. Ez ismét egy konzisztens kapcsolati hálónak tűnik. Azt viszont érdemes megjegyezni (és ez igazolhatja azt, hogy az affektív antiszemitizmust jelöltük meg a modell végpontjának), hogy a zsidók érzelmi alapú elutasítása közvetlenül nem kapcsolódik az elsődleges kognitív és másodlagos antiszemitizmushoz. Ezek akkor vezetnek érzelmi elutasításhoz, ha közvetítő elemként belép a diszkriminatív konatív antiszemitizmus is.

Végül meg kell jegyeznünk, hogy az útmodellben felbukkan némi inkonzisztencia is: akik szerint ugyanis nincs konfliktus zsidók és nem zsidók között, azok egyet tudnak érteni a másodlagos, holokauszttemájú antiszemitizmussal is.

Összegzés és konklúzió

Vizsgálatunk eredményei világosan rámutatnak az affektív antiszemitizmus komplexitására és mélységére. Az affektív antiszemitizmus kialakulásában központi szerepet játszik az, hogy a zsidókat érintő negatív sztereotípiák és előítéletek mélyen gyökereznek a társadalmi normákban és értékekben. Az érzelmi elutasítás gyakran a sztereotípiák és előítéletek internalizálásának eredménye, amelyek félelem, irigység, undor, harag és gyűlölet formájában nyilvánulhatnak meg. Ezek az érzelmek a szocializáció és a média hatása által mélyülhetnek el, különösen akkor, ha a politikai vezetők vagy más befolyásos személyek megerősítik ezeket az attitűdöket. Ilyen hatású lehetett a 2015–16-os menekülthullám óta folyamatosan gerjesztett morális pánik, amely az etnikai-vallási előítéletet és az antiszemitizmus affektív dimenzióját szinte elválaszthatatlanná tette.

Kutatásunk azt mutatta, hogy az affektív antiszemitizmus nem szociodemográfiai tényezőkkel magyarázható, hiszen minden társadalmi rétegben és korcsoportban fellelhető. A kisebb településeken élők körében tapasztaltuk a zsidókkal szembeni nagyobb elutasítást, de ez a hatás nem minden modellben volt szignifikáns.

A legnagyobb hatással az etnikai-vallási előítélet, a diszkriminatív antiszemitizmus, Izrael államiságának és önvédelmének elutasítása volt az affektív antiszemitizmusra. Ugyanakkor, azt találtuk, hogy az etnikai-vallási előítélet gyakorlatilag leválaszthatatlan az affektív antiszemitizmusról, ezért a korábbi modellek magyarázó tényezői is említést érdemelnek.

Ilyen a konzervativizmus és a tekintélyelvűség, illetve a zsidókról való ismeretek és a személyes zsidó ismerősök hiánya, illetve a szubjektív jólét percepciója is

búvópatakszerűen fel-fel bukkan. Ahogyan említettük, a tekintélyelvűség és a világnézeti konzervativizmus magyarázó szerepéről az 1950-es évek óta rengeteg írás született, itt csak a konvenciók megsértőivel szembeni agressziót és a kívülállónak tartott, egyfajta nemzeti anti-identitást megtestesítő csoportokkal szembeni bizalmatlanságot és ellenérzést emelnénk ki. A kontakthipotézis pedig megerősítést nyert: a zsidókról való tudás, közvetlen tapasztalat és személyes ismeretségek csökkentik az affektív antiszemitizmus mértékét.

Kutatásunkban az is kiderült, hogy a filoszemita attitűdök, amelyek erősen összefüggtek az önkritikus emlékezetpolitikával és a zsidókkal szembeni diszkrimináció elutasításával, szemben álltak az affektív antiszemitizmussal. Ez azt jelzi, hogy az érzelmi közelség és szimpátia a zsidók iránt szoros kapcsolatban áll az antiszemitizmus különböző formáinak elutasításával és a zsidókat pozitívan feltüntető állítások elfogadásával kognitív szinten is.

Útmodellünk szerint fontos tényező az affektív antiszemitizmushoz vezető úton a vád, hogy a magyar zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz és elfogultak Izraellel, amely a tekintélyelvű és nemzeti konzervatív világképbe nem illik bele. Ez a gondolat a zsidókat kollektív szinten teszi gyanússá és testesíti meg azt a nemzeti anti-identitást, amely alapján a zsidókat nem kell és lehet magyarnak tekinteni, sokkal inkább egy idegen testnek, amely eltérő érdekeket szolgál és az izraeli aktuálpolitika minden vélt, vagy valós hibás döntéséért kollektíve felelőssé tehető. Az affektív antiszemitizmust vizsgáló úton ez a kívülállóság-percepció a kiindulópontja mind az elsődleges, mind a másodlagos antiszemitizmusnak, amely végül a zsidók érzelmi elutasításához vezet, és amely táptalajt ad a kognitív szinten jelentkező antiszemitizmusdimenziók, valamint a holokauszttal kapcsolatos felelősségelhárítás igazolásának. A történelem folyamatosan változó kontextusában az antiszemita előítéletesség és „diszkriminációigény” a mai körülmények között tehát a valós (zsidó) identitás rejtegetésének, illetve a hűtlenség és az elfogultság vádjának (érzelmi alapú) megfontolásából kiindulva nyer (ön)igazolást és vezet a zsidók iránti ellenszenvhez. A nemzetközi összehasonlítás jelenleg még nem elérhető lehetősége miatt nem tudhatjuk biztosan, de hipotetikusán megfogalmazhatjuk, hogy ez az útmodell az, amely végső soron segíthet megérteni napjaink zsidóellenes érzelmeit, megmozdulásait és gyűlöletcselekményeit, amelyek közvetlen kiindulópontja a zsidók kollektív hibáztatása a gázai eseményekért, feltételezve az aktuális izraeli kormány politikája mellett feltétlen kiállást a világ bármely táján élő zsidók részéről.

Irodalom

Abady, F. C. (2020): The psychology of modern antisemitism: Theory, research and methodology. In Lange, A. – Mayerhofer, K. – Porat, D. – Schiffman, L. (eds): *Comprehending and confronting antisemitism: A multi-faceted approach*. Vol. 1. De Gruyter, 271–298.

- Adorno, T. W. – Frenkel-Brunswik, E. – Levinson, D. J. – Sanford, R. N. (1950): *The authoritarian personality*. Harper & Brothers.
- Agnew, R. (1992): Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47–88.
- Allport, G. W. (1977): *Az előítélet*. Társadalomtudományi Könyvtár, Gondolat Kiadó.
- Bandura, A. (1999): Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), 193–209.
- Bauman, Z. (2016): *Strangers at our door*. Polity Press.
- Bergmann, W. (2011): *Geschichte des Antisemitismus*. Vol. 2187. C. H. Beck.
- Bredin, J.-D. (1986): *The affair: The case of Alfred Dreyfus*. George Braziller Inc.
- Cohn, N. (1967): *Warrant for genocide: The myth of the Jewish world-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. Harper & Row.
- Csepeli, G. – Grajczár, I. – Örkény, A. (2023): Antiszemitizmus Magyarországon és a Szimhat Tora háború: Egy szociológiai felmérés eredménye. *Múlt és Jövő*, 3.
- Csepeli, G. – Örkény, A. – Székelyi, M. (2000): *Grappling with national identity: How nations see each other in Central Europe*. Akadémiai Kiadó.
- Eatwell, R. (2003): *Fascism: A history*. Vintage.
- Evans, R. J. (2003): *The coming of the Third Reich*. Penguin Books.
- Festinger, L. (1957): *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Fiske, S. (2006): *Társas alapotívumok*. Osiris.
- Fredrickson, G. M. (2002): *Racism: A short history*. Princeton University Press.
- Glaeser, E. L. (2005): The political economy of hatred. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(1), 45–86.
- Glick, P. – Fiske, S. T. (2001): An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109–118.
- Goldhagen, D. J. (1996): *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. Alfred A. Knopf.
- Greenwald, A. G. – Banaji, M. R. (1995): Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102(1), 4–27.
- Holz, K. (2010): *Nationaler Antisemitismus: Wissenssoziologie einer Weltanschauung*. Hamburger Edition.
- Horkheimer, M. – Adorno, T. W. (1947): *Dialectic of enlightenment*. New York: Herder and Herder.
- Hyman, P. (1998): *The Jews of modern France*. University of California Press.
- Kovács, A. – Fischer, G. (2021): *Antisemitic prejudices in Europe: Survey in 16 European countries*. Budapest: Institute for Jewish Policy Research.
- Laqueur, W. (2006): *The changing face of anti-Semitism: From ancient times to the present day*. Oxford University Press.
- Miller, J. (1997): *The drama of the gifted child: The search for the true self*. Basic books.
- Mudde, C. (2007): *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.

- Nirenberg, D. (2013): *Anti-Judaism: The Western tradition*. W. W. Norton & Company.
- Nussbaum, M. C. (2018): *The monarchy of fear: A philosopher looks at our political crisis*. Harvard University Press.
- Pettigrew, T. F. – Tropp, L. R. (2006): A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783.
- Postone, M. (2000): *Anti-semitism and national socialism*. Chronos Publications.
- Pulzer, P. (1988): *The rise of political anti-Semitism in Germany and Austria*. Harvard University Press.
- Salzborn, S. (2010): The politics of antisemitism. *Journal for the Study of Antisemitism*, 1, 89–115.
- Sartre, J.-P. (1948): *Antisemitism and Jew*. Paris: Schocken Books
- Sik, E. (2016): Egy hungarikum: A morális pánikgomb. *Mozgó Világ*, 42(10), 67–80.
- Staub, E. (1989): *The roots of evil: The origins of genocide and other group violence*. Cambridge University Press.
- Stern, F. (1965): *The politics of cultural despair: A study in the rise of the Germanic ideology*. University of California Press.
- Tajfel, H. – Turner, J. C. (1979): An integrative theory of intergroup conflict. In Austin, W. G. – Worchel, S. (eds): *The social psychology of intergroup relations*. Brooks/Cole, 33–47.
- Wistrich, R. S. (1991): *Antisemitism: The longest hatred*. Pantheon Books.
- Zick, A. – Küpper, B. – Hövermann, A. (2011): *Intolerance, prejudice and discrimination: A European report*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Zick, A. – Wolf, C. – Küpper, B. – Davidova, E. (2008): The syndrome of group-focused enmity: The interrelation of prejudices tested with multiple cross-sectional and panel data. *Journal of Social Issues*, 64(2), 363–383.
- Zimbardo, P. G. (2007): *The Lucifer effect: Understanding how good people turn evil*. Random House.

Függelék

F1. táblázat: Kollektív relatív depriváció (összes válaszadó, %)

	nagyon nem ért egyét	nem ért egyét	egyetért	nagyon egyetért	nem tudja / nem válaszol
A hozzám hasonló emberek nincsenek annyira megbecsülve, mint kellene.	4	16	45	34	1
A hozzám hasonló emberek megfelelő jövedelmet kapnak/kaptak az elvégzett munkáért.	33	35	22	8	2
A hozzám hasonló emberek nem tudják érvényesíteni az érdekeiket.	4	19	49	27	1

F2. táblázat: *Konzervativizmus (az első 4 állítás) és tekintélyelvűség (az utolsó 3 állítás) – az állításokkal való egyetértés (összes válaszadó, %)*

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
A terhésségmegszakítást jobban kellene korlátozni.	26	35	23	9	7
Súlyos bűncselekmények esetén legyen kiszabható halálbüntetés is.	11	21	40	24	4
A kábítószer-fogyasztók börtönbüntetését érdemelnék.	8	22	44	23	3
Az országba érkező idegenek számát jelentősen korlátoznunk kell.	3	13	41	41	1
A legfontosabb erény, amit a gyerekeknek meg kell tanulniuk, a tekintély tisztelete.	6	20	40	33	1
A legtöbb problémánk megoldódna, ha meg tudnánk szabadulni az erkölcstelen és antiszociális emberektől.	5	17	50	25	3
Erős vezetőkre van szükségünk, akik megmondják, mit tegyünk.	8	21	41	27	3

F3. táblázat: *Etnocentrizmus – az állításokkal való egyetértés (összes válaszadó, %)*

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
A világ jobb lenne, ha más országok lakói olyanok lennének, mint a magyarok.	17	33	35	9	6
Az embereknek akkor is támogatniuk kell hazájukat, ha annak nincs igaza.	14	36	37	11	3
Van néhány olyan dolog a mai Magyarországon, ami miatt szégyellem a hazámat.	12	26	46	16	1

F4. táblázat: Politikai elidegenedés (összes válaszadó, %)

	nagyon nem ért egyet	nem ért egyet	egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
Bármelyik pártra is szavaznak az emberek, a dolgok úgysem változnak.	7	22	41	28	2
Az olyan emberek, mint én, nem tudják befolyásolni, hogy mit tesz a kormány.	4	15	44	38	0

F5. táblázat: Rokonszenzvskála – az etnikai-vallási előítélet részeként (összes válaszadó, %)

	1 – nagyon ellenszenves	2	3	4 – nagyon rokonszenves	nem tudja vagy nem válaszol
arabok	35	41	19	2	3
cigányok	34	39	20	5	2
kínaiak	18	36	38	6	2
fekeete-afrikaiak	34	35	25	4	4
románok	11	34	42	10	3
svábok	7	14	48	26	5
szlovákok	7	20	49	22	3
zsidók	9	22	49	17	4
menekült, migránsok	40	38	16	2	4

F6. táblázat: Társadalmi távolság – az etnikai-vallási előítélet részeként (Elfogadná-e a következő csoportok tagjait családtagjának?) Összes válaszadó, %

	egyáltalán nem	inkább nem	inkább igen	teljes mértékben igen	nem tudja vagy nem válaszol
német	7	10	50	29	4
határon túli magyar	8	10	46	32	4
amerikai	8	14	51	23	5
zsidó	14	22	45	14	4
román	16	31	39	10	3
ukrán	20	31	38	7	4
orosz	20	33	37	4	5
kínai	26	34	33	3	3
homoszexuális	39	30	21	5	5
fekeete-afrikai	40	34	19	3	5
cigány	40	35	18	4	4
arab	40	38	15	2	4
menekült, migráns	45	33	14	2	5

F7. táblázat: Izraellel kapcsolatos attitűdök (összes válaszadó, %)

	egyáltalán nem ért egyet	inkább nem ért egyet	inkább egyetért	teljes mértékben egyetért	nem tudja vagy nem válaszol
Jogos, hogy a zsidóknak is legyen egy anyaszága, ami Izrael.	3	9	51	32	5
A palesztinoknak is joguk van a saját államukhoz.	2	12	51	26	9
Izrael jogos önvédelmi harcot folytat az őt ért támadások ellen.	3	13	45	28	11
Az itt élő zsidók lojálisabbak Izraelhez, mint Magyarországhoz.	7	19	37	20	16
A zsidók mindenkit zsidóellenesnek tartanak, aki Izraelt kritizálja.	9	26	37	16	12
Izrael állam politikája miatt egyre ellenszenvesebbek nekem a zsidók.	23	32	29	8	9

F8a. táblázat: Szubjektív jólét – elégedettség (összes válaszadó, %)

	egyáltalán nem	inkább nem	inkább igen	teljes mértékben	nem tudja vagy nem válaszol
Mennyire elégedett az életével?	10	19	53	18	0

F8b. táblázat: Szubjektív jólét – anyagi helyzet változás (összes válaszadó, %)

	sokat romlott	inkább romlott	nem változott	inkább javult	sokat javult	nem tudja vagy nem válaszol
Hogyan változott az elmúlt 5 évben a háztartása anyagi helyzete?	22	42	29	6	1	0

F8c. táblázat: Szubjektív jólét – szubjektív anyagi helyzet (összes válaszadó, %)

	nem elegendő, komoly megélhetési gondjaink vannak	nem elegendő, és néha nehezen boldogulunk	éppen csak arra elég, hogy megéljünk nehézségek nélkül	A pénzünk több mint elegendő, félre is tudunk tenni belőle	nem tudja vagy nem válaszol
Hogyan értékelné a háztartása összjövedelmét?	5	24	57	12	2

F9. táblázat: A kérdezett neme (összes válaszadó, %)

	férfi	nő
Neme	47	53

F10. táblázat: Korcsoportok (összes válaszadó, %)

18–39	37
40–59	34
60–	29

Megjegyzés: a regressziós modellben a kor változó folytonos változóként szerepel.

F11. táblázat: Iskolai végzettség – csoportok (összes válaszadó, %)

alapfokú	51
középfokú	31
felsőfokú	18

F12. táblázat: Településtípus (összes válaszadó, %)

Budapest	18
megyeszékhely	17
város	35
község	30

F13. táblázat: A tanulmányban használt, antiszemitizmussal kapcsolatos főkomponensek megőrzött megmagyarázott hányadai (zárójelben) és komponens mátrixainak értékei

	Kognitív antiszemitizmus (49%)	Konatív antiszemitizmus (80%)	Affektív antiszemitizmus (83%)	Másodlagos antiszemitizmus (59%)	Filoszemitizmus (47%)	Önkritikus emlékezet (57%)	Izraellel szembeni elfogultság vádja (61%)	Izrael állama és jogos önvédelme (78%)
Létezik egy rejtett zsidó háttérhatalom.	,742							
A zsidóság szenvedése Isten büntetése.	,562							
A zsidók hajlamosak becsstelen eszközöket használni céljaik elérése érdekében.	,776							
A zsidók sosem fognak tudni teljesen beilleszkedni a magyar társadalomba.	,732							
A zsidókról nem lehet őszintén beszélni.	,663							
A zsidók kihasználják a nem zsidókat.	,618							
Túl nagy a zsidók befolyása ma Magyarországon.	,761							
A legjobb az lenne, ha a zsidók kivándorolnának az országból.		,898						
Bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát.		,898						
Mennyire rokonszenvesek vagy ellenszenvesek a zsidók?			,913					
Elfogadna-e a családtagjának egy zsidót?			,913					
A zsidók még mindig túl sokat beszélnek a holokausztról.				,802				
A zsidók is tehetnek arról, hogy üldözték őket.				,727				

A holokauszt zsidó áldozatainak száma sokkal kisebb volt, mint azt általában állítják.				,754			
Ennyi évtizeddel a zsidóüldözések után már le kellene venni ezt a témát a napirendről.				,793			
A zsidók még a háború alatti üldöztetésükből, a holokausztból is előnyöket próbálnak kovácsolni.				,757			
Magyarország kulturális gyökerei a kereszténység mellett a zsidóság értékein is alapulnak.				,681			
A zsidókat nem szabad felelőssé tenni Jézus Krisztus keresztre feszítéséért.				,586			
A zsidók ugyanúgy magyarok, mint a társadalom többsége.				,649			
Mindent meg kell tennünk a zsidó vallás és kultúra fennmaradása érdekében.				,702			
A zsidók legfontosabb értéke a tudás és a tanulás.				,740			
A zsidók a munkájukban nagyon szorgalmasak.				,731			
Magyarország tudományos sikereiben a zsidóságnak jelentős szerepe volt.				,738			
A magyar nagyipar megteremtői jelentős részben zsidók voltak.				,645			
A magyar társadalom is felelős volt azért, ami a zsidókkal a háború alatt történt.				,748			

